

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/4 2023 s. 1611-1622, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN BAZI BÜRÜNSEL ÖZELLİKLERİ

Burhan BARAN*

Geliş Tarihi: 10 Nisan 2023

Kabul Tarihi: 31 Ağustos 2023

Öz

Ses biliminin alt kollarından biri de görevsel ses bilimidir. Görevsel ses bilimi, dil dizgesinde belli bir görev yapan sesle ilgilenir. Anlam ayırıcı öge olan ses birimi de bu gruba girmektedir. Ses birimi, parçalı ve parçalarüstü olarak ikiye ayrılmaktadır. Parçalı ses birimleri, ünlüler ve ünsüzler olup yazılı dilde mevcuttur. Parçalarüstü ses birimleri ise vurgu, ton, ezgi, kavşak, durak, süre ve ulama gibi sözlü dile özgü öğelerdir. Bunlara genel olarak bürün adı verilmektedir. Bürün için Fransızcadan alınma prozodi terimi de kullanılmaktadır. Her dilin kendisine has bürünsel özellikleri vardır. Bürünsel özellikler, yazıda gösterilemeyen konuşmada ortaya çıkan, akıcı ve etkili konuşmayı sağlayan özelliklerdir. Güzel konuşma sanatının püf noktası, konuşulan dilin bürünsel özelliklerine hâkim olmak ve bunları dikkatli bir şekilde kullanmaktır. İşte bu makalede Türkiye Türkçesinin bazı bürünsel özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Görevsel ses bilimi, ses birimi, bürünsel özellikler.

SOME PROSODIC FEATURES OF TURKEY TURKISH

Abstract

One of the sub-branches of phonology is functional phonology. Functional phonology deals with sounds that perform a certain task within the linguistic system. The phoneme, which is a semantic distinguishing element, also belongs to this group. Phonemes are categorized as segmental and suprasegmental. Segmental phonemes are vowels and consonants and are present in written language. Suprasegmental phonemes, on the other hand, are elements specific to spoken language such as stress, tone, melody, junction, pause, duration and inflection. These are generally referred to as suprasegments. The term prosody, which is borrowed from French, is also used. Each language has its own prosodic features. Prosodic features cannot be demonstrated in writing and emerge in speech, enabling fluent and effective speech. The key to the art of eloquence is mastery of the prosodic features of the language spoken and their meticulous use. The present article will focus on some prosodic features of Turkey Turkish.

Keywords: Functional phonology, phoneme, prosodic features.

* Doç. Dr.; Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, b.baran@dicle.edu.tr.

Giriş

Türkiye Türkçesinin bürünsel özellikleri, üzerinde pek durulmayan konulardan biridir. Ancak güzel konuşma sanatının temel becerisi konuşulan dilin bürünsel özelliklerine hâkim olmak ve bunları dikkatli bir şekilde kullanmaktır. Bu nedenle konunun ders kitaplarında yeterince yer alması, teorik ve uygulamalı olarak öğretilmesi gerekmektedir. Bu makalenin amacı; Türkiye Türkçesinin bürünsel özelliklerini toplu bir şekilde ortaya koymak, böylelikle konuya dikkat çekmektir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te ses birimi "Dildeki başka seslerle kurduğu ilişki yönünden belirlenen ayırıcı özelliği bulunan ses ögesi, fonem." olarak tanımlanmaktadır. Aksan, ses biriminin Prag Okulunca "anlam ayırıcı öge" olarak benimsendiğini belirterek kuyu, kuzu, kutu sözcüklerinde y, z, t seslerinin anlam değişikliğini sağladıkları için ses birimi olduklarını ifade eder (2003, s. II/61-62).

Anlam ayırıcı öge olan ses birimi parçalı ve parçalarüstü ses birimi olarak ayrılmaktadır. Parçalı ses birimleri ünlüler ve ünsüzlerdir. Aksan'ın verdiği örnekler parçalı ses birimleri olup bunu şu örneklerle genişletebiliriz: Kaya, kaza, kara kelimelerinin olduğu bir dil dizgesinde y, z, r ünsüzleri üç kelimeyi birbirinden ayıran anlam ayırıcı ögedirler. Bu nedenle birer ses birimi niteliği taşırlar. Parçalı ses birimleriyle ilgili ayırıcı özellikler de vardır. Sal, sel kelimelerinde a, e ünlüleri kalınlık-incelik bakımından ayırıcı özellik taşıyan birer ses birimidir. Aksan ses birimlerinin çözümlenmesinde, bunların görevsel sesbilim açısından önemli öğelerine ayırıcı özellikler dedikten sonra, atım ve adım sözcüklerinde t ve d'nin anlamı değiştirdiğini, ötümsüzlük ve ötümlülüğün ayırıcı özellik olarak belirlediğini ifade eder (2003, s. II / 62). Parçalı ses birimleri yazılı olarak mevcuttur.

Parçalarüstü ses birimleri vurgu, ton, ezgi, kavşak, durak, süre ve ulama gibi konuşma diline özgü öğeler olup bunlara genel olarak bürün adı verilmektedir. Her dilin kendisine has bürünsel özellikleri vardır. Bürünsel özellikler yazıda gösterilmeyen, konuşmada ortaya çıkan, akıcı ve etkili konuşmayı sağlayan özelliklerdir.

Hengirmen, bürünsel özellik maddesinde gönderme yaptığı "bürün"ün tek bir sesi değil, daha fazla sesi etkileyen ve onlarla birlikte var olan titrem, durak, ulam, süre vb. ses birimlerinin genel adı olduğunu, bunların yazı dilinde gösterilmediğini; daha çok konuşma sırasında görülen, dilin melodisini oluşturan, bazen kişilerin ruhsal durumlarını yansıtan söyleyiş özellikleri olduğunu söyler. Araştırmacı, bürünbirim maddesinde ise şunları ifade eder: "Örneğin bir yer adı olan *Ordu* sözcüğünde vurgu ilk hecede iken, bir askerî birliği gösteren *ordu* sözcüğünde ikinci hecededir ve böylece vurgu, bu iki sözcük karşılığında anlam ayırıcı özellik taşıyan bir bürünbirimdir" (1999, s. 86).

Aksan, parçalarüstü ses birimlerinin vurgu, ton, ezgi, uzunluk gibi öğeler olduğunu, bunların dil içinde parçalardan oluşmuş birimleri ilgilendirdiğini ve bu öğelerin de tıpkı parçalı ses birimleri gibi anlam ayırıcı görev gördüklerini belirtir (2003, s. II / 66).

Huber, sözcük ve tümcelerin sesletimindeki vurgu, uzunluk, titrem, kavşak, ezgi olgularının tümünü bürün olarak tanımlar (2008, s. 126).

İmer vd. sesbilimde anlam ayırıcı işlevi olan bürün olgusunu bürünbirim; ritim, ton, konuşma hızı, yükseklik ve vurguyu ise bürünsel özellikler olarak ifade eder (2011, s. 65).

Toklu, görevsel sesbilimin incelediği konulardan birinin de, parçalar üstü ses birimleri denilen ulama, durak, vurgu, ton ve ezgi gibi dilin bürünsel özellikleri olduğunu, bu öğelerin de, diğer ses birimleri gibi anlam ayırıcı özellik taşıdıklarını ve konuşma diline özgü nitelikleri olduklarını belirtir (2011, s. 50).

Bu makalede Türkiye Türkçesinin bazı bürünsel özellikleri aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir:

1. Vurgu

Demircan, vurgunun bir hece üzerine düşen soluk baskısı olduğunu belirtir ve şu açıklamalarda bulunur: “Bu baskıyı ayarlayan, gırtlak altı düzenidir. Bu düzen solunum kaslarından oluşup konuşurken iki türlü kasılma yapar. Birinci tür kasılmalar hece çıkarımını düzenler. İkinci tür kasılmalar da hece çıkarımını güçlendirir. Vurgulu hecelere denk gelen bu tür kasılmalardır.” (1976, s. 196).

Aksan, parçalarüstü ses birimlerinden sayılan vurgunun gerçekten dilde anlam ayırt edici bir öge olarak belirlediğini, vurgunun bildirişmeyi sağlayan birimler arasındaki dizilişle dizimle olduğu kadar konuşanın ruhsal durumu ve önem verdiği kavramla da ilgili olduğunu ifade eder (2003, s. II / 66-67).

Coşkun, vurgunun kelimelerin anlamlarında farklılık yaratmasının yanında, konuşanın önem verdiği ve dinleyenin özellikle önem vermesini istediği kelime ya da kelime grubunu belirgin hâle getirdiğini belirtir (2010, s. 204).

Dursunoğlu, Türkçenin kendine has tabii bir vurgusu olduğuna, bu vurgunun yanlış yapılmasının bazen anlam değişimine yol açtığına, dolayısıyla dilin yapısını bozduğuna değinir (2010, s. 269).

Karaağaç, vurgunun konuşma sırasında sözdeki bir hecenin diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söylenmesi olduğunu ifade eder (2013, s. 843).

Demir, vurguyu konuşma veya okuma esnasında herhangi bir hece veya sözcüğün diğerlerine göre daha baskılı söylenmesi olarak tanımlar (2019, s. 134).

Sözcükteki bir hecenin diğer hecelere göre veya cümledeki bir sözcüğün diğer sözcüklere göre daha baskılı söylenmesi anlamına gelen vurgu, sözcük vurgusu ve cümle vurgusu olmak üzere ikiye ayrılır:

1.1. Sözcük Vurgusu

Bir sözcükteki hecelerden birinin diğer hecelere göre daha baskılı söylenmesidir.

1. Türkçede genellikle sözcüklerin son hecesi vurguludur: **okumak**, **gelmek**, **yoğun**, **bilgi**, **sözlük**, **arkadaş**, **kahve**, **susuz**, **beyaz**, **kırmızı**.

2. Kişi ad ve soyadlarıyla hayvan adlarında vurgu genellikle son hecededir: **Süleyman**, **Turgut**, **Mehmet Akif Ersoy**, **Eslem**, **Nurhan**; **Tekir**, **Minnoş**.

3. Bazı sözcüklerde vurgunun yeri değişebilmektedir: **karınca**, **gösterge**, **papatya**, **fakülte**, **üniversite**, **lokanta**, **anne**, **kundura**, **kuluçka**, **tabanca**.

4. m, p, r, s ünsüzleriyle pekiştirilmiş sözcüklerde vurgu ilk heceye kayar: **masmavi**, **sapsarı**, **taptaze**, **büsbütün**, **dimdik**, **sımsıkı**, **koskocaman**, **bomboş**, **çarçabuk**.

Ancak iki heceden oluşan pekiştirmelerde vurgu ikinci heceye kayar: **güpegündüz**, **yapayalnız**, **sapasağlam**, **düpedüz**, **sırılısıklam**, **çırılçıplak**.

5. Börekçi, yer adlarında vurgunun *-istan* eki ile yapılanlar dışında son hecede olmadığını, ilk ya da ikinci hecede olmasının hece sayısına ve yapısına bağlı olduğunu belirtir. Araştırmacıya göre iki heceli yer ve coğrafya adlarında vurgu her zaman ilk hecede; dört veya daha çok heceli coğrafya adlarında ikinci hecede bulunur (2005, s. 191). Bu açıklama için **Bolu**, **Çorum**, **Sivas**, **Çankırı**; **Osmaniye**, **Kastamonu** örnekleri verilebilir.

Börekçi, üç heceli yer adlarında birinci ve ikinci heceden biri açık diğeri kapalı ise vurgunun kapalı hecede olduğunu; birinci ve ikinci heceden her ikisi de açık ya da her ikisi de kapalı ise vurgunun ikinci hecede olduğunu ifade eder. **Malatya**, **Çankırı**; **İstanbul**, **Giresun** araştırmacının bu husus için verdiği örneklerden bazılarıdır (2005, s. 191).

Yer adlarında vurgunun anlam ayırıcı özelliği düşünülmeden vurgu hatası yapıldığında tuhaf söyleyişler ortaya çıkmaktadır. Birinci, bu hususa şöyle dikkat çekmiştir: "...**Taksim** değil **Taksim**'dir. **Sirkeci** değil **Sirkeci**'dir. Yoksa İstanbul'un bu iki semtinden biri paylaşma anlamı kazanır, diğeri de sirke satan durumuna düşer" (1996, s. 548).

6. Ünlemlerde ve seslenmelerde vurgu iki hecelilerde ilk, üç veya daha çok hecelilerde ikinci hece üzerindedir: **Eyvah!** **Hayda!** **Kardeş!** **Ayşe!** **Anne!** **Aferin!** **Arkadaş!** **Rümeysa!**

7. Birleşik sözcüklerde vurgu farklı yerlerde olabilir. Börekçi, aynı yapıdaki sözcük öbeklerinin veya birleşik sözcüklerin vurgularının farklı yerlerde bulunmasının bir düzensizlik olmayıp vurgunun anlam ayırıcı işlevinin doğal bir sonucu olarak kabul edilmesini gerektiğini ifade eder (2005, s. 190). **Çekyat**, **gelgit**, **yeşilbaş** (ördek), **karadul** (örümcek), **yapboz**, **tutkal** örneklerinde vurgu son hecede; **kazkanadı** (oyun), **balgümeci** (dikiş), **yüzbaşı**, **binbaşı**, **başbakan**; **gecekondu**, **denizaltı**, **akşamsefası** örneklerinde ise vurgu ilk sözcüğün son hecesindedir.

8. Soru sözcüklerinin vurgusu ilk hecededir: **Hangi** resim? **Nasıl** araba? **Neredesin**?

9. Soru edatı -mI, vurguyu kendisinden önceki heceye atar: **Çalışkan** mısın? **Okul** mu, **dershane** mi? **Bakmış** mısın?

10. Olumsuzluk eki -mA vurguyu kendisinden önceki heceye atar. İsim-fiil eki -mA ise vurguludur. Vurgu anlam ayırıcı bir görev görür: **basma** (bir çeşit kumaş), **basma-** (bas- fiilinin olumsuzu), **dolma** (yemek adı), **dolma-** (dol- fiilinin olumsuzu), **okuma** (okuma eylemi), **okuma-** (oku- fiilinin olumsuzu), **sarma** (yemek adı), **sarma-** (sar- fiilinin olumsuzu), **yazma** (el yazması eser), **yazma-** (yaz- fiilinin olumsuzu).

11. Geniş zamanın olumsuzluğunu yapan -mAz eki, -mA ekinden farklı olarak vurguyu kendi üzerine çeker: **okumaz**, **bilmezdi**, **bakmazmışsın**.

12. Kişi ekleri vurgusuzdur, vurguyu önlerindeki şekil ve zaman eklerine atarlar. Şekil ve zaman ekleri vurgulu eklerdir: **görmüşsün**, **bildiniz**, **görürsün**, **soracaksınız**, **uçuyorlar**.

Gerekliklik kipinde vurgu ekin son hecesindedir: **kaçmalısın**, **yüzmelisin**.

Bu ekler olumsuzluk eki -mA ile kullanılınca vurgu, olumsuzluk ekinden önceki heceye kaydığı için şekil ve zaman ekleri vurgusuz olur: **gelmeyecek**, **sürmüyorsun**, **acımadı**, **sevinmesen**, **söylemesin**.

Ek fiil de vurgusuzdur. İsimlere geldiğinde vurgu, ismin son hecesinde; fiillere geldiğinde vurgu, asıl fiilin şekil ve zaman ekleri üzerinde olur: öğrenciyim, doktor-muş, evdeyse, Ahmet'ti; bakıyordu, ağlamıştı, gülseydi, sevecekmiş.

13. Eşitlik eki -CA vurguyu kendisinden önceki heceye atar: çokça, haince, güzelce, yavaşça. Ancak alaca, karaca gibi kalıplaşmış bazı örneklerde vurgu ekin üzerindedir.

14. Vasıta eki -IA vurgusuzdur, vurguyu kendisinden önceki heceye atar: arabayla, anneye, kitapla, kalemle, Yusuf'la.

15. -leyin eki vurguyu kendisinden önceki heceye atar: geceleyin, sabahleyin, akşamleyin.

16. -gil eki vurguyu kendisinden önceki heceye atar: Ayşegil, dayıngil, babamgil, halamgil.

17. -mAdAn eki vurguyu kendisinden önceki heceye atar: yürümeden, sızlamadan, görmeden.

18. -ken eki vurguyu kendisinden önceki heceye atar: bakarken, soruyorken, evdeyken.

1.2. Cümle Vurgusu

Bir cümledeki sözcüklerden birinin diğer sözcüklere göre daha baskılı söylenmesidir. Cümle vurgusunda duygu, amaç, anlatıcının çeşitli nitelikleri gibi hususlar da rol oynar. Cümlede sözcük vurgulanırken sözcük ve öbek vurgusunu da dikkate almak gerekir. Cümle vurgusu genellikle şu kurallara göre belirlenir:

1. Yükleme fiil olan cümlelerde vurgu, özellikle yüklem vurgulanmışsa yüklem üzerindedir. Bunun dışındaki durumlarda vurgu yüklemden önceki öge üzerindedir. Aşağıdaki cümle aynı sözcüklerle aynı anlamı vermesine rağmen yükleme yaklaşımları ögeye göre vurgunun yeri değişmektedir:

Hasan, bu gece güzel bir maç izlemek için **stadyuma** gitti.

Bu gece güzel bir maç izlemek için stadyuma **Hasan** gitti.

Hasan, güzel bir maç izlemek için stadyuma **bu gece** gitti.

Hasan, bu gece stadyuma **güzel bir maç izlemek için** gitti.

Ancak vurgunun yeri sözlü dilde sözceleme öznesinin ayrıntıyı vurgulama amacına göre değişebilir.

2. Yükleme isim olan ögelerde vurgu yüklem üzerindedir. Ancak yüklem vurgulanırken sözcüğün kendi vurgusunu da dikkate almak gerekir. Aşağıdaki örneklerde -dır eki vurgusuz olup -IAr eki vurguludur.

Bize nefes veren **ağaçlardır**.

Trafik kazalarında en çok zarar gören **insanlardır**.

3. Devrik fiil cümlesinde vurgu, yüklem baştaysa yüklem üzerinde, ortadaysa yüklemden önceki öge üzerindedir. Devrik isim cümlesinde vurgu her zaman yüklem üzerindedir.

Gidelim buradan en güzel kente, **sorma** bunun nedeni **nedir** diye.

Evden çıkıp **işe** gitti, her zamanki gibi.

4. -mI soru edatı olan cümlelerde vurgu, -mI'dan önceki öge üzerindedir. Soru sözcüklerinin bulunduğu cümlelerde vurgu, soru ifadesi üzerindedir.

Bugünkü geziden **memnun kaldın** mı?

Bu gelen **Ahmet** miydi?

Bunu **nasıl** yaparsın?

Kütüphaneye **kaç kişi** gideceksiniz?

Bu yol **nereye** gider?

Köpekler insana **niçin** saldırır?

5. -de, bile, ise gibi söylem belirleyici başka ögeler de vurguyu belirler.

Ben de bu işi biliyorum.

Ben **bu işi** de biliyorum.

Oraya **ben** bile gidemem.

Ben **oraya** bile gidemem.

6. Şart cümlelerinde vurgu, şart kipi alan öge üzerindedir. Ancak şart kipi vurgusuz olur. Çünkü i- fiili vurgusuz olduğu için düşmüştür ve vurgu i- fiilinden önceki heceye kaymıştır.

Sınavı kazanırsam hepinizi yemeğe götüreceğim.

Seviyorsan bir gülü onu koparmaktan kaçınmalısın.

2. Ton

Sesin yükselip alçalması, tiz veya pes olması anlamına gelir. Seslenmelerde ton daha yüksek olur. “Ahmet!” seslenme sözüyle “Benim adım Ahmet.” cümlesindeki ton aynı değildir. Konuşmanın etkisini artırmada tonun önemli bir rolü vardır.

Hengirmen, tonun çok önemli bir anlam ayırıcı özellik olduğunu, telefonda konuşurken bir kimsenin ses tonundan onun duygularını anlayabileceğimizi söyler (1999, s. 363).

Aksan, konuşma zinciri içinde alçalan ve yükselen tonların anlam ayırıcı birer sesbirim olarak kullanıldığını, Türkçedeki “ha” ünleminin, değişik kullanımlarında alçalan ve yükselen tonla değişik işlevleri gerçekleştirdiğini, bir şeyi anlamadığını belirtmek isteyen, soru sormak için “ha” diyen bir kimsenin yükselen tonla, “Anladım, o muydu?” demek isteyen kimsenin ise alçalan tonla aynı ögeyi kullandığını belirtir (2003, s. II / 68).

Coşkun, tonun anlam ayırıcı özelliğine ve sesin duygu yönünü ortaya koyduğu için konuşmanın temelini oluşturduğuna değinir. Ardından yan yana gelen vurguların frekanslarının giderek alçalmasının alçalan tonu, giderek yükselmesinin yükselen tonu, eşit şekilde seyretmesinin ise düz tonu meydana getirdiğini ifade eder (2010, s. 204).

Karaağaç, ton maddesinde “titrem”e; tonlama maddesinde “titremleme”ye gönderme yapar. Titrem maddesinde, konuşma sırasında seslerin titreşimlerdeki yükselip alçalma farklarından kaynaklanan perdelenme olayının ses perdelenmesi, hecenin tiz veya pes

söylenişinin titreleme olduğunu belirtir. Araştırmacının titreleme maddesinde değindiği bazı hususlar ise şunlardır: “Titreleme, cümleyi kuran kişinin, sözlerin anlamları dışında kalan iletisini veya cümlede tanımlanan olay karşısındaki duruşunu ortaya koyar. Titrelemede gerçekleştirilen değişikliklerle elde edilen bu bilgi, duygu ve düşünceler, konuşanın olay, yani cümle karşısındaki duygularını yansıtır.” (2013, s. 799-800).

Demir, konuşurken ya da bir metin okunurken sesin hep aynı düzeyde tutulmasının dikkati zayıflatıldığını belirterek konuşma veya okuma sırasında sesin yükselip alçalmasını, inceli kalınlaşmasını, sertleşip yumuşamasını tonlama olarak tanımlamaktadır (2019, s. 137).

Titrem adı da verilen tonun anlam ayırıcı özelliğine “haydi” sözcüğü güzel bir örnek oluşturmaktadır. “Haydi, güle güle. Haydi oradan sen ne bilirisin ki! Haydi haydi seksen yıl yaşayalım.” Bu cümlelerde sözcüğün anlamıyla birlikte ton da değişmektedir.

3. Ezgi

Demircan, konuşurken tümcenin gerek anlamına, gerekse yapısına uygun olarak ses perdesinde yapılan değişikliklerin tümü için ezgileme terimini kullanır (1983, s. 65).

Hengirmen, dilin genel melodisini oluşturan ezginin, ton ve vurgu gibi insanların ruhsal durumlarını yani neşeli, öfkeli, üzüntülü olup olmadıklarını yansıttığını ifade eder. Araştırmacı, ton ve vurgunun daha çok sözcük ve cümlelere özgü olduğunu, ezginin ise konuşmanın tümünü kapsadığını belirtir (1999, s. 178).

Aksan, “1. Sinirlendim. 2. Sinirlendim, adama gereken cevabı verdim.” cümlelerini ezgi açısından inceleyerek birinci cümlede alçalan bir tonla söylendiğine ve ezgisinin bir bitiş anlattığına değinir. İkinci cümledeki “sinirlendim”in ise yükselen bir tonla söylendiğini, ezgisinin söylenmek istenen başka şeylerin de olduğu anlamını verdiğine dikkat çeker (2003, s. II / 69).

Coşkun, parçalarüstü birimlerin, kişinin duygu ve düşünce dünyasına bağlı olarak oluşturulan cümlelerdeki parçalara ezgi yükleyen birimler olduğunu belirtir. Ardından vurgu, ton, söyleyiş süreleri ve seslerin şiddeti unsurlarının bir cümlede ezgisini oluşturduklarını, cümlede melodik özellik kazandırdıklarını ifade eder (2010, s. 221).

İmer vd. biten ezgi, süren ezgi ve soru ezgisi olmak üzere üç tür ezgi bulunduğuna değinir (2011, s. 65).

Araştırmacıların görüşlerinden de hareketle ezgi için şunları söyleyebiliriz: Ezgi, konuşmanın tümünü kapsayan, konuşmanın başladığını, süreceğini, bittiğini ifade eden; vurgu, ton, süre, durak gibi konuşmayı etkileyen tüm unsurların birlikte oluşturduğu ahenk olarak ifade edilebilir. “Okullar eylül ayında açılacak, dersler başlayacak.” cümlesinde “açılacak” konuşmanın devam ettiğini, “başlayacak” konuşmanın bittiğini belirtir. Konuşmadaki ton değişikliği yani konuşmanın ezgisi buna göre belirlenmiş olur. “Sen mi yaptın bunu?” soru ezgisini, “Hayır... Ben yapmadım.” cümlesinde üç nokta duraklamayı ifade eder. Ayrıca bu örnek cümlelere hâkim olan duygular da mevcuttur. İşte konuşmalarda ortaya çıkan tüm bu özellikleri ezgi kavramıyla karşılamak mümkündür.

4. Kavşak

Konuşmada anlam karışıklığını önlemek için sözcükler arasında verilen kısa araya kavşak denir. Bu durum, özellikle ünsüzle biten sözcüklerden sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde oluşabilecek anlam karışıklığını önlemede gerekli bir husustur. “Yol açılmış.” ve “Yola çıkmış.” örnekleri kavşağın anlam ayırıcı özelliğini göstermektedir.

Hengirmen, kavşağın cümlelerin anlamsal yapısına etki edebileceğini, örneğin “balkon” ve “açık” sözcüklerinden kurulacak bir öbekte kavşağın yerine göre öbeğin yapısının değişeceğini belirterek “balkon açık, balkona çık” örnekleriyle açıklamasını pekiştirir (1999, s. 247).

İmer vd. “o tel”de o ile tel arasında duraklamayı kavşak maddesinde örnek olarak verir (2011, s. 171-172).

5. Durak

Konuşmada anlam karışıklığını önlemek için kavşaktan daha uzun süreli verilen araya durak denir. Yazılı anlatımda bu işlevi noktalama işaretleri görmektedir. “Genç, adama şöyle bir baktı.” “İhtiyar, kadını rahatsız etmemek için yorulduğunu belli etmedi.” Bu cümlelerde “genç” ve “ihtiyar” sözcüklerinden sonra yazılı anlatımda kullanılan virgüllerin yerini sözlü anlatımda durak alır. Ayrıca anlaşılır bir konuşma veya etkili bir şiir okuma, yine duraklar sayesinde gerçekleşir. Anlam karışıklığını önlemek, sözü etkili kılmak için konuşucu gerekli duraklamaları yapmalıdır.

Hengirmen, “konuşma sırasında anlam birimlerini birbirinden ayırmak için yapılan kısa duralama” olarak tanımladığı durakların yerinde kullanılmadığı takdirde pek çok anlam karmaşasına neden olacağını belirtir (1999, s. 138).

Karaağaç, üç türlü duraktan söz eder: “1. Ses ve biçim bilgisinde durak, hecelerin veya söz vurgusunun sağladığı durak. 2. Söz diziminde durak: Genellikle cümle ögeleri arasında, açıklayıcıları sonradan getirmek amacıyla veya konuşma sırasındaki düşünce değişikliğinde kullanılan durak. 3. Şiirde durak” (2013, s. 338).

Töreyn, durağı ses oluşumu için gereken enerjiyi sağlamadaki soluklanma olarak tanımlayıp doğru yerde ve doğru sürede soluklanmanın müzikal ve bütüncül konuşmada çok önemli ve gerekli olduğunu ifade eder (2020, s. 146).

6. Süre

Sözcükteki ses veya seslerin uzun veya kısa söylenmesi sonucu oluşan anlam ayırıcı özelliği ifade eder: ama (fakat), âmâ (görme engelli); hala (babanın kız kardeşi), hâlâ (henüz); adem (yokluk), Âdem (ilk insan); alem (bayrak), âlem (evren, dünya).

İmer vd. “süre”yi, bir sesin çıkarılışı sırasında kapladığı zaman dilimi olarak tanımlar (2011, s. 65).

Karaağaç, süreyi ses organlarının belli bir sesin sesletimi için gerekli olan biçimde kaldıkları zaman uzunluğu, bir sesin çıkarılışı sırasında kapladığı zaman dilimi, olarak tanımlar (2013, s. 786).

Ünlü ve ünsüzleri süre bakımından inceleyen Erdem Nas, sürenin “seslerin söylenişi sırasında çıkıştan bitişe kadarki zaman” olduğunu belirtir (2020, s. 68).

7. Ulama

Ulama, ünsüzle biten sözcüklerden sonra ünlüyle başlayan sözcüklerin gelmesi durumunda bu sözcüklerin tek sözcükmüş gibi okunması veya söylenmesidir. Ancak sözcükler arasında noktalama işaretlerinden herhangi biri olursa ulama yapılmaz: okul arkadaşı, yerin altı, köy odası... Ulama, Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça görülen bir ses olayıdır. Ancak resmî dilde, sözcükler arasında ulama yapılmadan konuşulması daha uygundur.

Korkmaz, ulama maddesinde “bağlama ve bağlama işareti” maddelerine gönderme yapar (2010, s. 219). Bağlama maddesinde “bir kelimenin son ses ünsüzü ile ondan sonra gelen kelimenin ön ses ünlüsünü veya ünlü ile başlayan ilk hecesini birleştirerek tek bir hece hâlinde söyleme veya okuma” tanımını yaparak denizanası, gök ova gibi örnekler verir (2010, s. 34).

Demir, ulamayı “ünsüzle biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir sözcük gelmesi durumunda, ilk kelimenin sonundaki ünsüzün ikinci kelimenin başındaki ünlüyle veya hece ile aynı hece baskısı altında söylenmesi” olarak tanımlar (2019, s. 137).

8. Sonuç

Bürünsel özellikler yazıda gösterilmeyen, konuşmada ortaya çıkan, akıcı ve etkili konuşmayı sağlayan özelliklerdir. Güzel konuşma sanatının temel becerisi, konuşulan dilin bürünsel özelliklerine hâkim olmak ve bunları dikkatli bir şekilde kullanmaktır.

Türkçenin kendisine has bir vurgu özelliği vardır. Anlam ayırıcı özelliği olan sözcük ve cümle vurgusuna dikkat edilip konuşulduğunda anlamsal yanlışlıklardan ve anlaşılmaz ifadelerden kurtulmak mümkündür.

Türkçede genellikle sözcüklerin son hecesi vurguludur. m, p, r, s ünsüzleriyle pekiştirilmiş sözcüklerde, soru sözcüklerinde vurgu ilk heceye kayar.

Yer adlarında vurgunun yerini sözcüğün hece sayısı belirlemektedir. İki heceli yer ve coğrafya adlarında vurgu her zaman ilk hecede; dört veya daha çok heceli coğrafya adlarında ikinci hecede bulunur. Üç heceli yer adlarında birinci ve ikinci heceden biri açık diğeri kapalı ise vurgu kapalı hecede; birinci ve ikinci heceden her ikisi de açık ya da her ikisi de kapalı ise ikinci hecededir.

Ünlemlerde ve seslenmelerde vurgu iki hecelilerde ilk, üç veya daha çok hecelilerde ikinci hece üzerindedir.

Soru edatı -mI, kişi ekleri, -leyin, gil, -mAdAn, -ken, -CA ekleriyle olumsuzluk bildiren -mA, araç-birliktelik için kullanılan -IA vurguyu kendilerinden önceki hecelere atarlar.

Cümle vurgusunda duygu, amaç, anlatıcının çeşitli nitelikleri gibi hususlar da rol oynar. Fiil cümlesinde vurgu genellikle yüklemden önceki öge üzerinde, özellikle yüklem vurgulanmışsa yüklem üzerindedir. Devrik fiil cümlesinde vurgu, yüklem baştaysa yüklem üzerinde, ortadaysa yüklemden önceki öge üzerindedir. İsim cümlesinde vurgu her zaman yüklem üzerindedir. Soru sözcüklerinin bulunduğu cümlelerde ise vurgu soru ifadesi üzerindedir.

Anlam ayırıcı özelliği olan tonun konuşmanın etkisini artırmada önemli bir rolü vardır. Ton, aynı zamanda konuşma esnasında kişinin duygu yönünü açığa çıkarır.

Ezgi, konuşmanın tümünü kapsayan, konuşmanın başladığını, süreceğini, bittiğini ifade eden; vurgu, ton, süre, durak gibi konuşmayı etkileyen tüm unsurların birlikte oluşturduğu ahenk olup akıcı ve diksiyon kurallarına uygun bir konuşma için gereklidir.

Kavşak, özellikle ünsüzle biten sözcüklerden sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde oluşabilecek anlam karışıklığını önlemede gereklidir.

Akıcı bir konuşma, etkili bir şiir okuma, duraklar sayesinde gerçekleşir. Anlam karışıklığını önlemek, sözü etkili kılmak için konuşucu gerekli duraklamaları yapmalıdır.

Sözcükteki ses veya seslerin uzun veya kısa söylenmesi anlamına gelen süreye dikkat edilmesi anlam karışıklığını gideren bir husustur.

Ulama, Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça görülen bir ses olayıdır. Ancak özellikle resmî dilde sözcükler arasında ulama yapılmadan konuşulması daha uygundur.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2020). *Dil bilimi*. Ankara: Kitap 72 Yayınları.
- Birinci, N. (1996). Yer adlarında vurgu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 539, 547-548.
- Börekçi, M. (2005). Türkçede vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 187-206.
- Börekçi, M. ve Çelebi S. (2020). Türkçe sözcüklerin sözcük vurgusu bakımından karşılaştırılması. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1). 187-200.
- Coşkun, M. C. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür, Sanat Yayıncılık.
- Demircan, Ö. (1975). Türk dilinde vurgu: sözcük vurgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 284. 333-339.
- Demircan, Ö. (1976). Türk dilinde ek vurgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 294, 196-200.
- Demircan, Ö. (1976). Türkiye yer adlarında vurgu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 300, 402-411.
- Demircan, Ö. (1978). Bileşik sözcük ve bileşik sözcüklerde vurgu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977. 263-275.
- Demircan, Ö. (1981). Türkiye Türkçesinde vurgulama ve odaklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1978 - 1979. 157-163.
- Demircan, Ö. (1983). Türkçe ezgilemeye giriş. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1980 - 1981. 65-79.
- Demir, N. (2019). *Türkçe ses ve biçim bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Dursunoğlu, H. (2010). Türkiye Türkçesinde vurgu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 267-276.
- Erdem Nas, G. (2020). Türkçede tek seslemlilerdeki seslerin süre özellikleri. *Prozodi (bürün bilimi) ve konuşma çalışmaları bildirileri*: 28 Haziran 2019 Ankara / Editör: İsmet Çetin. Yayıncı: Reşide Gürses, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 66-77.

- Erdem Nas, G. ve Akbulut, B. (2021). Yabancılara Türkçe öğretimine bürün bilimsel bir yaklaşım–Boşnak konuşurların Türkçe vurgu üretimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 72 (Aralık), 185-208.
- Ergenç, İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Ergin, M. (1992). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr>
- Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran Eziler, A. (2010). *Dilbilime giriş*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (1991). Türkçede kelime vurgusu kuralları. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-4.
- Toklu, M. O. (2011). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Töreyn, A. M. (2020). Türkçeyi müzikal konuşma, *Prozodi (bürün bilimi) ve konuşma çalıştay bildirileri: 28 Haziran 2019 Ankara* / Editör: İsmet Çetin. Yayına Hazırlayan: Reşide Gürses. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 139-148.
- Türkçe sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üçok, N. (2008). *Genel fonetik*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Extended Abstract

The phoneme, a semantic distinguishing element, is classified as segmental and suprasegmental phonemes. Segmental phonemes are vowels and consonants. In a language string containing the words “kaya, kaza and kara” the consonants “y, z and r” are semantically distinguishing elements that differentiate the three words from each other. Therefore, they are phonemes. There are also distinctive features related to segmental phonemes. In the words “sal and sel” the vowels “a and e” are phonemes with distinctive features in terms of thickness-thinness.

Suprasegmental phonemes are elements specific to spoken language such as stress, tone, melody, junction, pause, duration and inflection, and these are generally referred to as suprasegments. Each language has its own prosodic features. Prosodic features cannot be demonstrated in writing and emerge in speech, enabling fluent and effective speech. The key to the art of eloquence is mastery of the prosodic features of the language spoken and their meticulous use. The present article will focus on the prosodic features of Turkey Turkish.

Lexical stress is the pronunciation of a syllable in a word with more stress than the other syllables:

1. In Turkish, the last syllable of words is usually stressed.
2. In personal names, surnames and animal names, the stress is usually on the last syllable.
3. In certain words, the place of stress can differ.
4. In words reinforced with the consonants “m, p, r and s” the stress shifts to the first syllable. However, in reinforcements consisting of two syllables, the stress shifts to the second syllable.
5. In place names, exclamations and vocalizations, the stress is usually on the first syllable. However, the place of stress can change according to the number of syllables.

6. In compound words the stress can be in different places.

7. The negation suffix “-mA” assigns the stress to the preceding syllable. The noun-verb suffix “-mA” is stressed.

8. The suffix “-mAz” which negates the simple present tense, takes the stress on itself, unlike the suffix “-mA”.

9. Personal suffixes are unstressed, they assign the stress to the preceding form and tense suffixes. Form and tense suffixes are stressed suffixes. The additional verb is also unstressed. When it is applied to nouns, the stress is on the last syllable of the noun; when it is applied to verbs, the stress is on the form and tense suffixes of the main verb.

10. Interrogative words are stressed on the first syllable.

11. The interrogative “-mI”, “-leyin, gil, -mAdAn” the negation suffix “-mA”, the equality suffix “-CA” and the instrumental suffix “-lA” assign the stress to the syllables preceding them.

Lexical stress is the pronunciation of a syllable in a word with more stress than the other syllables. Emotion, purpose, and different qualities of the narrator also play a role in lexical stress. Lexical stress is generally determined according to the following rules:

1. In sentences with a verb as the predicate, the emphasis is on the predicate, especially if the predicate is emphasized. Otherwise, the emphasis is on the element preceding the predicate.

2. In sentences with a noun as the predicate, the emphasis is on the predicate.

3. In inverted verb clauses, the emphasis is on the predicate if the predicate is at the beginning, and on the element preceding the predicate if it is in the middle. In inverted nominative sentences, the emphasis is always on the predicate.

4. In sentences with the interrogative preposition “-mI” the stress is on the element preceding -mI. In sentences with interrogative words, the emphasis is on the interrogative phrase.

5. In conditional sentences, the emphasis is on the element that takes the conditional mood.

Tone refers to the rise and fall of the voice, and whether it is high-pitched or low-pitched. The tone is higher in vocalizations. Tone plays an important role in increasing the impact of speech.

Melody can be defined as the harmony formed by all elements affecting speech, covering the whole speech, and expressing that the beginning, continuation, and end of the speech, such as emphasis, tone, duration, and pause.

A junction is a short break between words to prevent confusion of meaning in speech. This is particularly necessary to prevent the potential confusion of meaning when a word beginning with a vowel comes after a word ending with a consonant. The examples "Yol açkımış." and "Yola çkımış." demonstrate the semantically distinguishing feature of the junction.

A pause is a longer break than a junction used to prevent confusion in speech. In written expression, punctuation marks fulfill this function. Additionally, an intelligible speech or an effective reading of a poem is also realized thanks to pauses. The speaker should make the necessary pauses in order to prevent confusion of meaning and to make the word effective.

Duration refers to the semantically distinguishing feature that occurs as a result of pronouncing the sound or sounds in the word in a long or short form: ama (but), âmâ (visually impaired); aunt (father's sister), hala (yet); adem (absence), Adam (first human), alem (flag); âlem (universe, world). Paying attention to duration is a matter that eliminates confusion in meaning.

Liaison is the pronunciation or utterance of words beginning with a vowel after words ending with a consonant, as if they were one word. However, if there are any punctuation marks between the words, there is no liaison. Liaison is a common phonological phenomenon in the dialects of Turkey Turkish. However, in formal language, it is more appropriate to speak without liaison between words.